

11) Уводимо такі знаки:

() для дужок, ужитих в оригіналі

[] для вставок видавця

— — — прогалини в тексті

« « власноручний підпис або автограф Богдана Хмельницького

а) б) в) варіанти тексту

1) 2) 3) речові примітки

Б. Копії

1) зберігаємо давні літери «ы», «ѣ», «ъ», але давні цифри передаємо арабськими цифрами.

2) Правописних особливостей не зберігаємо, а уводимо звичайний правопис, що обов'язував у слов'янському письмі.

Інші правила залишаємо як при оригіналах, пункти 3–8, 9–11.

12) Замітки копіста, поміщені у тексті, даємо курсивом.

Родинний архів І. Крип'якевича, п. 184.

УДК [930.25:314.743](477+437.10)“1920”

Марина Палієнко

МІЖ ТАРНОВОМ ТА ПРАГОЮ: ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО АРХІВНОГО ОСЕРЕДКУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У публікації подано документи, які стосуються історії переміщення українських архівних збірок з Польщі в Чехословаччину та заснування на початку 1920-х рр. першого архівного осередку української еміграції в Празі.

Ключові слова: архіви української еміграції, Уряд УНР в екзилі, Український громадський комітет у ЧСР, М. Обідний, М. Шаповал, Український національний музей-архів у Празі.

В публикации представлены документы, касающиеся истории перемещения украинских архивных собраний из Польши в Чехословакию и основания в начале 1920-х гг. первого архивного центра украинской эмиграции в Праге.

Ключевые слова: архивы украинской эмиграции, Правительство УНР в эмиграции, Украинский общественный комитет в ЧСР, М. Обидный, М. Шаповал, Украинский национальный музей-архив в Праге.

This article analyzes archival documents relating to history of the displacement of Ukrainian archival collections from Poland to Czechoslovakia and foundation of the first archival center of the Ukrainian emigration in Prague at the beginning of the 1920s.

Key words: archives of the Ukrainian emigration, the Government of the Ukrainian People's Republic (UNR) in exile, the Ukrainian Public Committee in Czechoslovakia, M. Obidnyi, M. Shapoval, the Ukrainian National Archives-Museum in Prague.

© Марина Палієнко, 2011

Найбільш репрезентативним сегментом зарубіжної україніки, який сформувався в результаті діяльності представників української політичної еміграції в Європі у міжвоєнний період, був так званий «празький архів» – комплекс історичних документів і пам'яток, які відображали історію визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. та громадсько-політичне, наукове і культурне життя українців у різних країнах світу. Якщо спочатку основну роль у формуванні «празького архіву» дослідники відводили двом інституціям – Музею визвольної боротьби України у Празі (1925–1948) та Українському історичному кабінетові (1930–1945)¹, то після виявлення і опрацювання низки маловідомих джерел із колишніх радянських спецфондів вдалося уточнити та більш цілісно відтворити історію заснування першого українського архівного осередку в Чехословаччині – Українського національного музею-архіву (УНМА), створеного восени 1923 р. при Українському громадському комітеті в ЧСР². Таким чином, остаточно було визначено коло еміграційних архівно-музейних інституцій, документальні зібрання яких отримали в історіографії умовну назву «празький архів».

Водночас аналіз джерел комплектування першого за часом виникнення українського архівного осередку в Празі засвідчив, що в основу колекції Українського національного музею-архіву було покладено частину еміграційного зібрання, започаткованого екзильним Урядом УНР в Польщі і перевезеного згодом у Чехословаччину.

Слід зазначити, що Уряд УНР, опинившись в еміграції на території Польщі, вжив низку важливих заходів, спрямованих на організацію збереження документальних пам'яток визвольної боротьби українського народу – у липні 1921 р. було засновано Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР (ГВІМА) у Тарнові, а 1 вересня того ж року Головний отаман і Голова Директорії С. Петлюра підписав закон про заснування Музею-архіву визволення України (МАНУ). Однак засідання першої сесії Комітету МАНУ відбулося у Львові лише через півроку – 22–23 квітня 1922 р. У її роботі взяли участь представники від урядових установ, освітніх та наукових інституцій – С. Сірополко, В. Прокопович, О. Ейхельман, М. Кордуба, В. Дорошенко, І. Шендрик, Г. Довженко, М. Обідний, П. Сікора, П. Холодний. На ній було обрано президію Комітету МАНУ у складі: П. Холодний (голова), М. Кордуба (заступник голови) та М. Обідний (секретар); дирекцію Музею-архіву очолив В. Прокопович.

На сесії викликало дискусію питання щодо визначення країни та місця зберігання документальних джерел загальнонаціонального значення. В. Дорошенко висловив пропозицію про передачу всіх важливих документів на зберігання до НТШ у Львові. Натомість Г. Довженко заявив про небезпеку перевезення джерельних пам'яток державних інституцій до Львова, а І. Шендрик запропонував усі зібрані матеріали переховувати у приміщеннях громадських установ та монастирів у Галичині (зокрема, у Перемишлі). В. Прокопович наголосив на необхідності негайного вивезення архівних документів із таборів та зазначив, що одним із місць

їхнього тимчасового зберігання може бути Український центральний комітет у Варшаві. Зрештою було ухвалено рішення про тимчасове зберігання їх у Тарнові, Варшаві, Львові та Перемишлі, до часу їх вивезення «за кордон», тобто за межі Польщі.

Надалі питання щодо місця розміщення еміграційного архіву все більше загострювалося через несприятливу політичну ситуацію та нестачу фінансових ресурсів. У зв'язку з цим начальник Головного військово-історичного музею-архіву М. Обідний (який одночасно виконував обов'язки секретаря Музею-архіву визволення України) неодноразово в офіційних зверненнях та листах до вищого політичного і військового керівництва УНР наголошував на необхідності перенесення діяльності еміграційного архіву в іншу європейську країну. Серед можливих варіантів спочатку розглядалися Швейцарія та Австрія, але у зв'язку з масовим переселенням українських емігрантів у 1922–1923 рр. в Чехословаччину, уряд якої розпочав так звану «руську допомогуву акцію», найкращим місцем для зосередження національних архівних реліквій стала Прага.

Проте, в урядових колах ідея про перенесення діяльності МАВУ в Прагу не отримала підтримки. Зокрема, проти неї рішуче виступив керівник Міністерства народної освіти Уряду УНР С. Сірополко, який, посилаючись на думку Головного отамана С. Петлюри, наголошував, що у Празі українські архівні збірки можуть потрапити до рук «ворожих сил» або взагалі будуть передані до російських архівних центрів³. Водночас Комітет МАВУ, підтримуючи ініціативу М. Обідного, прийняв рішення про налагодження контактів з Українським громадським комітетом (УГК) в ЧСР у справі перевезення архівних колекцій у Прагу.

Важливим джерелом, по-перше, для аналізу ситуації, що склалася навколо українських архівів в еміграції, а по-друге, для відтворення процесу переміщення документальних колекцій із Польщі в Чехословаччину та заснування українського архівного осередку в Празі, є листування М. Обідного з діячами Українського громадського комітету в Празі. 20 квітня 1923 р. М. Обідний надіслав свого першого листа до УГК, в якому висвітлив головні події в історії музейно-архівної справи в Україні, починаючи з 1917 р., а також охарактеризував загрозливу ситуацію, що склалася з українськими документальними пам'ятками в Польщі. Тут же він висунув конкретні пропозиції до УГК щодо підтримки подальшої діяльності МАВУ та перевезення його колекції в Прагу.

Через кілька днів на цю пропозицію Комітету МАВУ надійшла позитивна відповідь від М. Шаповала (датована 24 квітня 1923 р.), в якій він відзначив, що питання збереження архіву є дуже важливим й УГК готовий допомогти в його вирішенні. М. Шаповал запропонував М. Обідному переїхати у Прагу і поєднати працю в архіві з навчанням в Українському високому педагогічному інституті ім. Драгоманова. Найголовнішим питанням, яке ставив автор листа, було визначення особи чи інституції, яка мала право розпоряджатися колекціями МАВУ та визначати їхню подальшу долю⁴.

Після одержання цього листа М. Обідний терміново підготував розлогу відповідь і 3 травня 1923 р. надіслав її в Прагу. У ній він деталізував інформацію про діяльність ГВІМА та МАВУ, а також щодо перспектив перевезення документальних зібрань із Тарнова у Прагу. Крім того, у ній наголошувалось на необхідності розширення музейно-архівної справи за кордоном, чому в першу чергу мала сприяти підтримка діяльності національного музею-архіву, за влучним висловом автора – нової «української національно-культурної фортеці на Заході», в якій гарантувалося б збереження документів та їхнє наукове опрацювання⁵. Однак, остаточну ухвалу щодо перевезення архіву було прийнято на засіданні Комітету МАВУ, яке відбулося 1 червня 1923 р. у Львові і на якому були присутні П. Холодний, В. Дорошенко, І. Шендрик та М. Обідний. Особливий наголос в ухвалі зроблено на тому, що музей-архів є загальноукраїнською установою, а тому не повинен підлягати у своїй діяльності будь-якій політичній інституції, з огляду на що керівництво установою після перенесення її діяльності в Прагу мало здійснюватися Комітетом за участю представників від УГК⁶.

В організації перевезення документів активну участь взяли відомі діячі: О. Ейхельман (представник Комітету МАВУ при УГК в Празі), Д. Ісаєвич, І. Кабачків. УГК запропонував перевозити зібрання частинами, залучивши для цього студентів, які від'їжджали з Польщі для навчання в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі. М. Обідному було запропоновано вручити кожному з них окремі пакунки з документами, а управа УГК зі свого боку, зобов'язалась компенсувати студентам вартість проїзду у Прагу. Однак, Комітет МАВУ не підтримав цього плану і вирішив перевозити документальні пам'ятки власними силами через Львів у Прагу⁷.

Управа УГК після детального ознайомлення зі справою вирішила не тільки сприяти переміщенню українських архівних колекцій із Польщі в Чехословаччину, а й провести подальшу реорганізацію МАВУ і на його основі заснувати Український національний музей-архів при УГК в Празі (далі – УНМА). Обґрунтовуючи свою пропозицію у листі до М. Обідного від 12 липня 1923 р., управа УГК відзначала, що, на її думку, Прага є найкращим місцем для перебування українського архівного центру, незважаючи навіть на «панування в певних колах чеського громадянства русофільських тенденцій»⁸. Ще через п'ять днів вона надіслала листа Комітету МАВУ, в якому повідомила про своє бажання допомогти перевезти архів у Прагу. У ньому також зазначалося, що управа погоджувалася «на те, аби справа керування Національним музеєм-архівом у Празі була в руках Комітету МАВУ, управа УГК лише зберігає собі право надіслати до складу членів Національного музею-архіву своїх представників»⁹, що знімало останні формальні перешкоди для перевезення.

Одночасно управа УГК звернулася до І. Кабачківа з проханням допомогти М. Обідному в перевезенні музею-архіву в Прагу¹⁰. У листі до Н. Григорієва І. Кабачків висловив свою готовність надати посильну допомогу, оскільки, на його переконання, в Празі «наші матеріали збе-

режуться далеко краще, ніж тут» (тобто у Тарнові – М. П.). Він пропонував також переконати прем'єр-міністра Уряду УНР А. Ливицького «не робить перешкод самій справі перевозу»¹¹. Цю місію І. Кабачків був готовий взяти на себе, але за умови гарантій «сучасному архівному комітетові певної автономії в його діяльності»¹². Одночасно він відправив листа Д. Ісаєвичу, в якому відзначив, що найкраще було б перевезти всі архівні документи разом в одному вагоні та залучити до цього студентів, яким треба було б видати посвідчення співробітників музею¹³.

Між тим отримані від УГК листи остаточно переконали Комітет МАВУ у доцільності перевезення пам'яток у Прагу. 30 липня 1923 р. відбулося його засідання, на якому було ухвалено рішення «перебрати всі архіви та інші пам'ятки від УНР і перевезти до Львова», а потім відправити їх у Прагу. Цього ж дня він планував надіслати офіційного листа уряду УНР з вимогою передати йому пам'ятки і повідомити уряд про подальше перевезення збірок у Прагу¹⁴.

Слід зауважити, що плани керівництва УГК та М. Обідного суперечили баченню долі архівних збірок Державним центром УНР. Першим точку зору екзильного уряду сформулював керівник Міністерства народної освіти С. Сірополко, який домігся у серпні 1923 р. відсторонення М. Обідного від керівництва ГВІМА, намагаючись у такий спосіб запобігти вивезенню збірок у Прагу. 27 серпня М. Обідний від імені Комітету МАВУ підготував листа до уряду УНР, в якому наголошував на тому, що Музей-архів визволення України не є «збіркою лише матеріалів урядового характеру», а більшість документів зібрано заходами широких кіл українського громадянства, відтак ці «збірки являються власністю цілої української нації»¹⁵. Проте, переважна більшість членів уряду УНР не зважила на аргументацію М. Обідного, звільнивши його 21 серпня за представленням С. Сірополка «в довготермінову відпустку без утримання», після чого экс-керівникові музею-архіву в черговий раз було запропоновано з'явитися до Військового міністерства «для передачі майна, архівних матеріалів та справ Військово-Історичного музею полковнику Садовському»¹⁶. Натомість М. Обідний на початку вересня з частиною архівних збірок виїхав у Прагу для того, щоб особисто зустрітися з членами управи УГК та обговорити план перевезення тих архівних пам'яток, які ще залишалися в Польщі.

Аналіз джерельної інформації дає підстави зробити висновок про те, що у Прагу було вивезено лише незначну частину фондів згаданих музейно-архівних осередків; архіви міністерств та відомств Директорії УНР у міжвоєнний період продовжували зберігатися у Тарнові та Ченстохові¹⁷. У листі І. Шендрику від 11 листопада 1923 р. М. Обідний висловив свою стурбованість тим, що в Празі «справа музейна поки що носить локальний характер і може розвинути, коли удасться добути відповідні грошові засоби»; таку ситуацію він пояснював тим, що діячі УГК у ЧСР «сподівались ширшого поступлення сюди історичних пам'яток, чого [...] перевести не вдалось»¹⁸. Невдовзі після переїзду М. Обідного у Прагу відбувся розрив стосунків між ним та іншими членами Комітету МАВУ – І. Шендриком та

В. Дорошенком, які припинили відповідати на листи М. Обідного і тим засудили його «неузгоджені» дії щодо долі архівних зібрань УНР.

Негативно оцінив ситуацію, що склалася навколо ГВІМА та МАВУ, й прем'єр-міністр Уряду УНР А. Лівіцький. У приватному листі до М. Обідного від 12 листопада 1923 р. він висловив своє здивування поведінкою начальника ГВІМА в останні дні його перебування у Тарнові та позицією, яку зайняв М. Обідний по «відношенню як до п. Сірополка, так і до Уряду, і до всього Державного центру»¹⁹. Прем'єр дорікав йому і за те, що той висвітлював у Празі «справу так, ніби пан Сірополко і Уряд не хотіли перевозити документів іменню до Праги через недовіру до Гр[омадського] Ком[ітету]», що об'єктивно призводило до поглиблення розходжень між Державним центром УНР і цим осередком української еміграції. Наприкінці листа А. Лівіцький висловив сподівання, що М. Обідний принаймні поінформує про те, які саме документи ним були вивезені, та вкаже місця їх переховування, оскільки уряд і надалі вважає себе відповідальним «за збереження матеріалів, що знаходились в його розпорядженні»²⁰.

Протистояння між представниками Державного центру УНР в екзилі (С. Сірополком, Л. Чикаленком) та М. Обідним щодо належності архівних збірок тривало й надалі, перейшовши у площину дискусій на сторінках періодичної преси. Кожна із сторін доводила свою правоту. М. Обідний продовжував відстоювати свою позицію, стверджуючи, що «не в тому справа, де саме переховуються пам'ятки, а в тому, що би вони були не в чужих, а в українських і чесних руках»²¹. Загостреність суперечок пояснювалась ще й тим, що вивезені з Польщі документи були передані на зберігання до архівного центру, заснованого Українським громадським комітетом в ЧСР. Як відомо, в УГК переважно входили представники Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), налаштовані опозиційно до Державного центру УНР в екзилі.

Однозначно оцінити дії М. Обідного неможливо. З одного боку, він свідомо не виконав урядових розпоряджень і самовільно вивіз документи з Польщі. Проте, з іншого боку, завдяки його зусиллям було збережено надзвичайно цінні історичні документи, які стали основою архівного зібрання УНМА. Отже, враховуючи всі позитивні та негативні аспекти переміщення частини архіву уряду УНР із Тарнова в Прагу, можна дійти висновку про нелегітимність, але водночас практичну доцільність цієї акції, яка стала своєрідним поштовхом для заснування першого українського документального центру в Чехословаччині.

Про широкий резонанс цієї справи свідчить те, що вже на початку 1930-х рр. до неї час від часу зверталася наукова громадськість. Так, у своїй відповіді від 27 червня 1932 р. на запит деканату Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі М. Обідний у черговий раз намагався спростувати закиди представників окремих кіл української еміграції, що звинувачували його у несанкціонованому вивезенні документів із Тарнова. Він наголошував на тому, що «справа перевезення українських історичних пам'яток із Польщі у Прагу була для

усіх очевидною і необхідно-конечною»²². Підсумовуючи, М. Обідний зробив висновок про те, що ця акція не тільки запобігла їх знищенню, а й сприяла розбудові національного архівного центру в еміграції – УНМА, підкреслюючи, що останній розгорнув свою діяльність раніше заснованого у 1925 р. Музею визвольної боротьби України. Важливим було й те, що саме у цьому листі М. Обідний уперше наголосив, що перевезені з Польщі у Прагу у 1923 р. документи він передав Українському національному музею-архіву при УГК, і що саме вони «стали основою згаданого музею-архіву»²³.

Отже, незважаючи на складність та неоднозначність ситуації, на початку 1920-х рр. Прага стала найсприятливішим місцем для розгортання діяльності українського музейно-архівного осередку, по-перше, через належну політичну ситуацію та позитивне ставлення до емігрантів з боку уряду Чехословаччини, а, по-друге, через переміщення в Прагу значної частини емігрантів та утворення ними низки культурно-освітніх, наукових, професійних та інших організацій і закладів.

Нижче публікуємо низку документів, які містять цінну інформацію з історії українських архівних осередків за кордоном, зокрема, переміщення окремих колекцій із Тарнова в Прагу та заснування у столиці Чехословаччини Українського національного музею-архіву, а саме: два листи М. Обідного до голови УГК у Празі М. Шаповала (від 20 квітня та 3 травня 1923 р.), лист-відповідь останнього (від 24 квітня 1923 р.) та лист Д. Ісаєвича до М. Обідного (від 10 липня 1923 р.). Нині вони зберігаються у фонді «Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства в Празі, Чехословаччина» (ф. 4018) у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Археографічне опрацювання їх здійснено відповідно до загальноприйнятих правил. Тексти листів публікуємо без скорочень, зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей оригіналів. У квадратних дужках розкрито авторські скорочення. Наприкінці публікації подано відповідні коментарі.

¹ Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – № 1/6. – С.18–30; Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві: Повосні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. – К., 2005. – 252 с.

² Палієнко М. Український національний музей-архів у Празі (1923–1930 рр.): історія створення та основні напрямки діяльності // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 13–24; Вона ж. Архівні центри української еміграції: створення, функціонування, доля документальних колекцій. – К., 2008. – С. 103–136.

³ ЦДАВО України, ф. 3504, оп. 1, спр. 1, арк. 64 зв.

⁴ Там само, арк. 128.

⁵ Там само, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 131 зв.

⁶ Там само, арк. 143–143 зв.

⁷ Там само, арк. 160.

⁸ Там само, арк. 146.

⁹ Там само, арк. 153.

¹⁰ Там само, арк. 147.

¹¹ Там само, арк. 154–155.

¹² Там само, арк. 155.

¹³ Там само, арк. 156.

¹⁴ Там само, арк. 160.

¹⁵ Там само, арк. 163–164.

¹⁶ Там само, спр. 10, арк. 6.

¹⁷ Див.: *Палієнко М.* Доля архіву Директорії Української Народної Республіки у Тарнові // *Історія та історіографія в Європі.* – К., 2006. – Вип. 4. – С. 130–146.

¹⁸ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 202, спр. 18, арк. 67–68 зв.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 167.

²⁰ Там само, арк. 167–168 зв.

²¹ Там само, арк. 91.

²² Там само, ф. 3504, оп. 1, спр. 10, арк. 23.

²³ Там само, арк. 29.

№ 1

ЛИСТ М. ОБІДНОГО ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ
В ЧСР¹ У СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК В ЕМІГРАЦІЇ

20 квітня 1923 р., м. Тарнів

Грізна кривава буря, що по світовій війні знову перейшла по Україні, вириваючи сотні тисяч життя людського, нанесла надзвичайно тяжкі втрати на ниві нашої культури та мистецтва. Те, що творилося на протязі багатьох віків, що мало печать недоторканої святості – під ударами меча і огня перетворилося в руїни і попіл.

Не лише бібліотеки, музеї, архіви, не лише поодинокі монументальні пам'ятки старовини, а цілі міста з цвітом своїх культурних цінностей загинули безслідно.

Київ, цей суцільний музей монументальних пам'яток, вже на початку 1918 р. стогнав під страшними ударами нечуваного вандалізму, а одночасно чи слідком – багато і інших міст, славних старовиною.

Невеликі горстки діячів на ниві української культури і мистецтва, до того в більшості своїй захоплені визволенням нації, не могли ні захистити, ні схоронити загибаючих скарбів.

А тим часом Велика Українська Революція від 1917 р. давала сама по собі незвичайну кількість вельми цінних пам'яток.

Деякі наші краєві музеї, наукові чи культурно-просвітні інституції та поодинокі особи зайнялися збиранням пам'яток, однак така робота не була плановою, а скорше випадковою, тому й збиралося не те, що потрібно було, а те, що попадало до рук. Та й трудно було в час неспокійних кривавих бійок, окупації, анархії сподіватись на щось більше.

При такій ситуації в травні 1917 р. в Києві розпочав свою діяльність Музей-Архів, що спочатку мав назву «Музей війни і революції 1914–

1917 рр.»², а потім «Державний військово-історичний музей»³. До кінця січня 1919 р. (евакуація з Києва) діяльність Музею полягала головним чином в збиранні і охороні на місцях пам'яток Великої Української Революції, однак було врятовано й багато пам'яток старовини, як рівно ж частину архіву Світової війни та перебрано великі і цінні збірки «Київського гуртка імператорського Військово-історичного товариства»⁴, останні, власне, й явилися основою Музею.

Під час евакуації з Києва в кінці січня 1919 р. частина персоналу Музею вирушила в подорож для збирання матеріалів та зафіксування історичних подій визвольного руху.

В 1919 і 1920 рр. праця Музею переходила в надзвичайно тяжких умовах. Бої на фронтах, часті евакуації і реевакуації, коли пам'ятки, особливо архіви, нищилися стихійно і від чужих, і від своїх рук, брак грошових і матеріальних засобів, а головне брак необхідних розпоряджень з гори владам на місцях щодо охорони пам'яток. Доводилося врятовувати пам'ятки, часом виринаючи з-під огня і куль, а в кам'янецький період врятовувати архіви і від знищення на паперових фабриках, куди їх спроваджувано як сирівець для переробки на папір. Все ж таки була можливість хоч дещо з зібраних пам'яток переховати в українських крайових музеях, школах, церквах, просвітах і ін.

В непорівняно гірших умовах знаходилися пам'ятки, що попали за межі України. Зупинимося хоча б на кінці 1920 р.: сусідні до України держави затоплює повінь українських пам'яток і музейного, і архівного характеру, серед яких чимало уніків⁵ з визвольної боротьби. Все цінніше (особливо документи від початку 1917 р.) вивезене українською владою з Києва при евакуації, і що не загинуло під час «бойового мандрування» по Україні, попадає разом з емігрантами на ласку недоброзичливої долі.

Урядові установи скорочуються, ліквідуються, а архіви залишаються без догляду. Часом деякі «урядовці», бачачи, що тут їх інтереси з Україною скінчилися, самі допускалися до нищення архівів. Багато осіб, а з них і ті, що в сій час займали високе службове положення в Українськ[их] Урядах, позабирали повні кошики найцінніших історичних документів: одні з них звертаються до Музею-Архіву з проханням перебрати від них матеріали, другі не турбуються і не цікавляться долею чи за опікуванням попавших до них пам'яток, нарешті найшлися й такі, що дивляться на пам'ятки як на свою власність, на якій можна в сій час заробити.

Музей-Архів, перемагаючи брак грошових і матеріальних засобів та необхідних працівників, все ж повів інтенсивну працю: 1) по зареєструванню всіх вивезених за кордон пам'яток, чи збиранні бодай якихось відомостей; 2) нав'язанню стосунків з різними організаціями і поодинокими особами в справі передачі до Музею-Архіву пам'яток; 3) клопотання про повернення великих українських архівів, що під час військових подій попали до чужих держав; 4) збирання фотографій, малюнків, спогадів, мемуарів і ін. з Великої Укр[аїнської] Революції; 5) складання Синодика поляглих лицарів, для чого виготовлені окремі бланки «Листок поляглого», що розсилалися для заповнення; 6) розроблено план

упорядкування могил поляглих; 7) збирання української і чужоземної преси і неперіодичних видань, в яких трактувалась б українська справа; 8) продовжувано пекучу роботу по упорядкуванню зібраних в Музей-Архів матеріалів, складанню описів і ін. Однак для такої роботи конче були потрібні і кошти, і більший склад співробітників (крім кустоса був ще один співробітник).

На початку 1921 р. Музею-Архіву потребувалося 40 000 м[арок] п[ольських] лише для перевезення з різних місць історичних матеріалів, що очутилися⁶ під найбільшою загрозою знищення, про відпуск яких Музей-Архів звернувся до Уряду УНР та до різних організацій. Потреба в грошах була конечна і негайна, бо пам'ятки нищилися стихійно. До того з різних місць надходили щоденно листи, в яких просто умоляли якнайскоріше забрати загибаючі пам'ятки. На дуже великий жаль на гарячий заклик Музею-Архіву ніхто реально не відгукнувся, хоча й надходили листи з висловом глибокого співчуття до цієї актуальної національної справи, чи як назвав д-р М. Левицький⁷ «святої справи», а Уряд відпустив лише аж в кінці 1921 р. 20 000 м[арок] п[ольських], на які, при поспішному пониженні польської валюти, неможливо було перевезти бодай решту уцілівших пам'яток, та все ж дещо було врятовано і перевезено до Ченстохова, таборів та ін. Другу половину грошей вдалося одержати лише восени 1922 р. і то невеликими частками, власне в той час, коли валюта впала до такого ступеня, що на зазначену суму перевести якусь більшу операцію по охороні пам'яток було цілковито неможливо.

Оце, власне, й були усі кошти, які Музей-Архів мав в своєму розпорядженні з початку 1921 р. до сьогодні.

Цей тяжкий стан ще погіршувався розпорядженнями про перевезення Музею-Архіву зо всіма збірками (національними скарбами) до табору (sic!), ніби за браком коштів для його «утримання», як рівно ж про скорочення штату Музею-Архіву до однієї особи (всього насього до одної особи, бо не було й звичайного доглядача і це в чужому краї, та ще коли справа ходила не лише про охорону зібраних матеріалів, а і про поїздки скрізь для збирання матеріалів. Проти такого походу довелося Музею-Архіву рішуче боротися і відпарувати справу перевозки⁸, а штат все ж таки скорочено до одної особи.

Щоб зацікавити і притягти до збирання пам'яток фіксування історичних подій ширші кола українського громадянства, Музей-Архів підніс ідею заснування на еміграції (десь в спокійній від війн країні) Українського Національного Музею-Архіву. 8–10 липня 1921 р. (в Польщі) відбулося зібрання учених і діячів на ниві української культури, де, по заслуговуванні доповіді кустоса Музею-Архіву, вироблено проект Статуту Музею-Архіву Визволення України та разом з меморандумом передано Урядові УНР. Справа з затвердженням статуту і заснуванням Комітету Музею-Архіву затяглася аж до квітня 1922 р., з якого часу Комітет і розпочав свою діяльність. Дуже малі грошові засоби Комітету не давали змоги одразу вкласти щось реальне в справу (місцем осідку Музею-Архіву намічалася з початку Відень, а тепер Прага). Комітет Музею-Ар-

хіву зараз уповноважив свого секретаря М. Обідного для поїздки за кордон в цілях поалагодження справи перевозу майна та відшукування засобів на утримання інституції. Музей-Архів мав утворити крім відділу історичного, ще відділи етнографічний, мистецький, промисловий і ін., чого вимагає за кордоном саме життя, як для студіювання та ознайомлення одірваними від України нашими емігрантами, так і для познайомлення з нашою країною чужинців.

Чи вдасться українцям мати свій Рапперсвіль⁹ і коли?

А між тим справа з охороною пам'яток сьогодні, як ще ніколи, стала для української нації гостро актуальною. Чи врятуємо хоч рештки уцілівших історичних матеріалів, яких вже зібрано до ста кошків. Навколо все гине, гине стихійно, завтра може бути запізно рятувати. Одержуємо багато листів з благанням врятувати пам'ятки. Склепи заповнюються нашими архівами для обгортки, можна припускати, що там загинуть і деякі уніки Великої Української Революції, хай нам буде сором і тяжкий гріх перед історією, хай наші нащадки знову будуть тяжко платитися за наші помилки, яких досліджувати не буде з чого. Найгірше, що почалася ганебна торгівля національними скарбами і те, що належить всім, не буде всіма використано, чи взагалі не буде використано, або хтось використає на приниження і наругу нації.

Поруч з цим не краще стоїть справа із зафіксуванням історичних подій нашого визвольного руху. Учасники і очевидці один за одним або сходять з життєвої арени, або переходять в стан пасивності щодо висвітлення Недавнього Великого, чи просто, міняючи дороговкази, переходять до ворогів. Потрібно з одного боку зацікавити і притягти (може через спеціальний орган) до написання спогадів, мемуарів і ін., по-друге, запевнити (гарантувати) авторів, що ними написане (тут маємо на увазі такі матеріали, які не можуть бути зараз опубліковані) дійсно буде схоронено і використано для історії і не пропаде. Потрібно широкої систематичної праці, потрібно скласти і видати програму для збирання пам'яток і зафіксування історичних подій Великої Революції, звернутися з окремими припорученнями до визначних провідників і ін.

Нарешті, не можна промовчати про зареєстрування поляглих та охорону їх могил. Лежать вони мовчазні святі для нації герої і на нашій не своїй землі і скрізь на чужині (Див. книжку М. Обідного «В обороні могил поляглих українських лицарів»). Убогі хрестики попадали, а на багатьох і зовсім їх не було, могили заростають бур'яном, розмиваються дощами і занепадають. Даремно через якийсь час буде батько розшукувати могилу сина чи син могилу батька, бо вже тепер губляться. Вже є спроби упорядковувати українські військові цвинтарі чи поодинокі могили, але така робота проводиться без відповідного плану. Бажано упорядковувати цвинтарі (хрести, каплиці, брами, огорожа, хата для сторожа) в українському національному стилі. Музеєм-Архівом розроблено план упорядкування могил, однак немає грошей, щоб оголосити конкурс на виготовлення артистичних проектів. Щодо зареєстрування поляглих, то вже зібрано відомості про декілька тисяч, але це так мало, мало. І в цій

роботі потрібна гаряча співучасть всього громадянства. Хай імена славних мучеників золотом горять перед тими, кому судилося ще боротися із зброєю в руках за своє визволення.

Зважаючи на зазначене вище, Музей-Архів має за честь звернутися до Світлого Громадського Комітету з проханням не відмовити взяти найближчу гарячу участь у врятуванні загибаючих наших національних скарбів, в спосіб, який Комітет знайде для себе можливим.

Зокрема Музей-Архів прохає:

1. Заходів Світлого Комітету для найскоршої висилки кустосу Музею-Архіву Михайлові Обідному візи на виїзд до Чехословаччини для особистого доповіді про справу охорони пам'яток і дальшого ними заопікування.

2. Уділення йому на подорож грошової допомоги.

3. Уділення Музею-Архіву тимчасової грошової підмоги, бодай на протязі двох-трьох місяців, поки пам'ятки будуть звезені, упорядковані і переправлені за кордон: а) на утримання персоналу Музею-Архіву в складі кустоса і ще бодай одного співробітника, б) на оплату праці запрошених в міру потреби фахових співробітників і технічного персоналу, в) на перевозку з різних місць архівів по залізницях і подорожні витрати, г) на поштові, канцелярські витрати та на матеріали для упорядкування архівів, д) винайму помешкання, е) видання спеціального органу, присвяченого справі охорони пам'яток, бодай в розмірі одного-двох аркушів, один раз на місяць. Всі згадані витрати при досить високому курсі чеської валюти не винесуть великої суми, однак може вдасться врятувати цінні великі національні скарби, які годі буде колись оцінити за гроші.

До цього маємо додати, що Музей-Архів уже вичерпав всі можливості в підшукуванні засобів для врятування пам'яток і одинокою залишається надія на Світлий Український Громадський Комітет у Празі.

Кустос Музею-Архіву

[М. Обідний]

ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 123–126. Автограф.

№ 2

ЛИСТ ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ В ПРАЗІ М. ШАПОВАЛА ДО М. ОБІДНОГО

24 квітня 1923 р., м. Прага

Вельмишановний Товаришу!

Одержав Вашого листа. Дякую за спомин і ласкаві слова. Я Вас пригадую по роботі в ЦК УПСР¹⁰, але я тоді стояв осторонь, бо горлала нетямуща публіка і губила укр[аїнську] справу.

Я взявся до роботи тепер, коли катастрофа настала повна, і коли так багато кинулось в дезертирство. Тяжко, але якось держимось на верхні.

Зачеплені Вами справи з архівом важні. Торік восени в цій справі звертався до мене проф. Ейхельман¹¹, і я навіть переговорив в чеських сферах реально про це. Однак на мої запити про кількість того майна, його обсяг, кількість людей при нім, потребу коштів і формальну сторону – він нічого не одповів, обіцяючи «навести справки». І так аж до сьогодні.

Отже реально.

Я співчуваю цій справі. Думаю, що можна б перевезти музей-архів до Праги і взяти під опіку Українського громадського комітету. Думаю, що чехи дадуть на це дозвіл. Треба ще дещо призбирати до музею, що вдасться врятувати. На це треба кошти.

Український громадський комітет може дати невеликі кошти. Я внесу цю справу в президію Українського громадського комітету на вирішення протягом кількох днів.

Вам краще всього переїхати сюди – вчитись в Педаг[огічному] інституті¹² і берегти архів. Подайте негайно заяву і документи про освіту до інституту на ім'я Українського громадського комітету – Культ[урно]-просв[ітнього] відділу. Інститут з 1 травня відкривається. Сповістіть на всякий випадок про це у Львів (Pl. sw. Jurga, 5)¹³ проф. Л. Білецькому¹⁴, якого запрошено на директора інституту і який має приїхати сюди на 1 мая.

Подайте до Українського громадського комітету такі відомості про архів-музей:

1. Скільки речей в йому по обсягу (чи буде з вагон чи менше)?
2. Чи вміститься все в одній кімнаті?
3. Хто буде оберігати архів? (Скільки душ при йому буде?)
4. Хто має право віддати музей-архів під опіку і відповідальність Українського громадського комітету?
5. Скільки Вам треба негайно грошей на врятування деяких матеріалів і на звіз всього до купи?

Окрім того повинна бути у нас заява формальна, щоб Український громадський комітет клопотав перед ЧСР про перевозку музею-архіву і про віддачу його під опіку Українському громадському комітету. На основі цього Український громадський комітет матиме право розпочати клопотання перед владою ЧСР. А без цього ми можемо дати хіба деяку грошову підмогу на утримання музею в Тарнові. Я доручу ведення цієї справи п. п. Стяжко і Ейхельманові разом з Культ[урно]-освіт[нім] відділом Українського громадського комітету.

З пошаною,

[М. Шаповал]

ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 127–128 зв. Автограф.

№ 3

ЛИСТ М. ОБІДНОГО
УКРАЇНСЬКОМУ ГРОМАДСЬКОМУ КОМІТЕТУ В ЧСР
У СПРАВІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ
ІЗ ТАРНОВА В ПРАГУ

3 травня 1923 р., м. Тарнів

В додаток до листа Музею-Архіву від 20 квітня б. р. маємо за честь подати слідує:

1) Для перевезення пам'яток до Праги потребується один залізничний віз (вагон). Пам'ятки складаються з: а) історичного архіву, б) пресового архіву: газети, журнали, відозви, заклики, прокламації, записки і ін., в) невеличкої бібліотеки, г) мистецького відділу: картини, портрети, різьба, проекти українських грошових знаків, гральних карт, державних гербів та різних державних паперів (сюди увійде вельми цінний мистецький відділ заготовки державних паперів Мін[істерства] Фін[ансів], що має графічні праці двадцяти двох артистів-малярів: Нарбут¹⁵, Бойчук¹⁶, Серета¹⁷, Ждаха¹⁸, Красицький¹⁹ і ін.), д) різних речей музейного характеру: прапори, фотографії, печатки, зразки уніформи укр[аїнського] війська, різні вироби укр[аїнських] вояків і ін. Крім зазначених пам'яток, що стосуються головним чином до укр[аїнського] визвольного руху, можна буде і необхідно, але трохи згодом, зібрати тут, а дещо і придбати за гроші з царини української культури і мистецтва, в яких назріває конечна потреба в зв'язку з поширенням українського культурного руху на Заході.

2) Зазначене майно Музею-Архіву, при перевезенні до Праги, можна було б скласти в упаковці в одній великій кімнаті в стані нерухомості, лише для схоронення. Однак виключні обставини часу вимагають від нас негайного розширення музейно-архівної справи за кордоном ось з яких причин: а) стверджено, що вельми цінні пам'ятки до історичного українського визвольного руху за кордоном по приватних, часом дуже нечемних руках, «горять» – нищаться стихійно, йде ганебна торгівля пам'ятками. Необхідно якнайскоріше найширше розвинути акцію по збиранню тих пам'яток. Заклики до громадянства, численні листи до поодиноких осіб, видання спеціального органу, призначеного справі охорони пам'яток, всі ці і інші середники вимагають виконавців і місця для їх праці; б) Світлому Комітетові певно відомо, в якому зараз стані знаходяться українські посольські архіви за кордоном: що деякі з них, в тому числі й цінний Царгородський архів²⁰, вже загинули. Треба буде негайно, по переїзді Музею-Архіву до Праги, послати своїх людей для перегляду, перебрання і перевезення до Музею-Архіву посольських архівів, як рівно ж і архівів деяких бувших за кордоном інституцій і організацій; в) при перевезенні звідси пам'яток до Праги необхідно одразу приступити до ширшого їх перегляду, упорядкування, описання і розроблення, необхідно з'ясувати, що ми маємо з уніків нашого визвольного руху і чого недостає, щоби по гарячих слідах великоісторичного часу відшукати

і схоронити те, що необхідно і що ми повинні для освітлення історії мати. Такої праці тут, в цілком ненормальних обставинах, страшених злиднях, голоді, ми перевести не могли, а тому для її переведення там в Празі потрібні необхідні помешкання; г) необхідно поставити одразу українське громадянство перед фактом заснування справжнього Музею-Архіву, де зібране майно упорядковується і розробляється для наукового дослідження і гарантовано найдоцільнішими середниками охорони, щоби в осіб, які побажають передати до музею свої збірки, не виникло сумніву, чи дійсно пам'ятки не пропадуть і ляжуть скарбом в храмі української культури. Крім того, надання життєвого характеру цій новій українській національно-культурній фортеці на Заході, викличе ширші зацікавлення в ширшого кола громадянства до збирання пам'яток та фіксування історичних подій Великої Української Революції; д) так чи інакше мабуть доведеться Світлому Комітетові звертатися до Уряду ЧСР (може через Чеський Національний Музей, така думка була в декого з членів Комітету Музею-Архіву Визволення України) про відпуск грошової допомоги на утримання Українського Національного Музею-Архіву в Празі, і тому необхідно поставити їх перед фактом, що такий музей ми вже маємо, і що для нього потрібний начальник і необхідні культурні робітники. Можна думати, що відкриття такої української інституції з цікавими експонатами за кордоном, зацікавить тих чужинців, які цілком щиро бажають познайомитися і зблизитися з Україною.

3) Хто буде охороняти в Празі Музей-Архів та провадити в ньому роботу. Зараз на терені Польщі існує два українських (еміграційних) Музею-Архіву: а) «Головний військово-історичний музей-архів», який від 1917 р. до сьогодні проводить свою працю і зараз в найтяжчих умовах не виходить із стану активності (кустосом музею чи урядово – «начальником» є Михайло Обідний),

б) «Музей-Архів Визволення України» (ніби Національний Музей на еміграції), заснований в 1922 р.²¹ Цей Музей-Архів ще фактично не проводить своєї праці, але має своє майно і свою дирекцію (директор Музею-Архіву – Вяч[еслав] Прокопович²², його помічник – проф. Ів[ан] Шендрик²³, учений секретар – Фед[ір] Слісаренко²⁴). Цим Музеєм – Архівом керує Комітет, що складається з представників від укр[аїнських] наукових інституцій (Головою Управи Комітету є Петро Холодний²⁵, його заступником – проф. д-р Мирон Кордуба²⁶ і секретарем Михайло Обідний). При перевезенні всіх збірок до Праги очевидно буде один Український Національний Музей-Архів на еміграції, куди Головний військово-історичний музей-архів, тимчасово до повернення на Вкраїну, увійде як відділ, застерігаючи за собою деяку автономію щодо своєї спеціальної «військово-історичної праці». Отже, штат Національного Музею в Празі провізорично²⁷ можна уявити таким: директор Музею – 1, його помічник – 1, учений секретар – 1, завідуючих відділами – 3, діловод – 1, друкарщик-переписчик – 1, доглядачі – 2, а разом 10 осіб. Звичайно на перший час, та ще при обмежених коштах, для фактичного провадження справи можна обійтися й штатом значно меншим. В кожному разі при

перевезенні музейного майна з Польщі до Праги приїдуть від кожного (згаданих двох) по два чоловіки зі складу керівників або щонайменше на перший час по одному співробітників, а разом два (напевно проф. Ів[ан] Шендрік і Михайло Обідний), які і розпочнуть роботу Музею-Архіву в Празі та будуть його охороняти.

4) Справу щодо передачі Музею-Архіву під заопікування Світлого Українського громадського комітету в Празі має право вирішити Комітет Музею-Архіву Визволення України, на розгляд якого порушене питання та питання про клопотання дозволу від Уряду ЧСР на перевозку Музею-Архіву, ми передаємо негайно, по одержанні від Вас грошової підмоги, коли матимемо змогу поїхати до Львову, де перебуває Управа Комітету. Про рішення Комітету оповістимо Вас якнайскоріше.

5) Вельми прихильне відношення Світлого Комітету до порушеної Музеєм-Архівом болючої національної справи, надало нам нових моральних сил для продовження нашої семирічної роботи і впало ясним промінем на тугу мартирології української старовин²⁸. Але чи зможе Світлий Комітет допомогти нам з боку фінансового для врятування загибаючих скарбів, коли ми перебуваємо тут в країні «мільйонів», де середня платня інтелігентному робітникові чи фаховому ремісникові виносить на місяць один мільйон марок польських, коли залізнична тарифа піднімається з кожним місяцем на п'ятдесят-сто відсотків, напр[иклад] квиток 3 кл[асу] від Тарнова до Львова коштував 23 000 м[арок] п[ольських], а тепер знову передбачається підвищення. Отже, трудно було б з'ясувати, скільки зараз потрібно грошей на перевезення з різних місць до Тарнова пам'яток, на їх упаковку та упорядкування, коли все з кожним днем дорожчає. Щодо зведення пам'яток ми мали такий план. Послати одного чоловіка до різних місць (Волинь, а також Станіславів, Коломия, Перемишль і ін.) і перевезти пам'ятки до Тарнова, а до Ченстохова і таборів (Каліш), де пам'яток дуже багато (в Ченстохові до 50 пуд[ів] і в таборах до 150 пуд[ів]) послати Комісію в складі двох чоловік (проф. Ів[ана] Шендріка і Михайла Обідного) для того, щоби на місцях переглянути всі матеріали (головне архіви) і перебрати лише що необхідно, що має історичну вартість. Праця комісії протяглася б в Ченстохові до одного тижня і в таборах до двох тижнів. Крім того, ще довелося б інтенсивно попрацювати комісії (в складі бодай трьох осіб) в Тарнові для перегляду 70 скринь з архівами УНР та хоча [б] поверхово упорядкувати перевезені матеріали, на що потребувалось б також до півтора місяці. При відповідних грошових і матеріальних засобах всю роботу, включно до підготовки пам'яток для перевезення до Праги, провести в два – два з половиною місяці.

Отже, для роботи довелося б запросити місяців на два зі Львова до Тарнова проф. Шендріка, крім того ще якогось одного культурного та одного технічного робітників з перебуваючих в Тарнові, і заплатити їм платню хоча б саму необхідну для прожиття.

Музей-Архів має за честь прохати Світлий Комітет допомогти в міру можливості. На прислані Вами гроші, що зможемо, то й зробимо. Працю

по поверненню пам'яток та упорядкуванню їх і всі грошові витрати обидва Музеї будуть проводити спільно і з відома Комітету Музею-Архіву Визволення України, надсилаючи до Світлого Комітету справоздання на витрачені гроші. На перший час на згадані цілі потрібно не менше одної тисячі крон чеських.

Крім того, Головний військово-історичний музей-архів, що розташований в Тарнові, має за честь прохати Світлий Комітет допомагати йому, зокрема, бодай на протязі 2–3-х місяців, поки не буде перевезений до Праги, на слідує потреби: 1) на виплату утримання кустосу Михайлу Обідному і його помічникові Й. Уланівському²⁹ (Уряд УНР виплачує платню дуже ненормально, раз в два – три місяці і то в такому розмірі, що не вистачає навіть на обід і хліб, наприклад кустосу призначена платня 150 000 м[арок] п[ольських] на місяць, коли одно кіло хліба коштує 2250 м[арок] п[ольських] і ціни на все щоденно збільшуються, а побічно-го заробітку немає і тому доводиться страшенно бідувати);

2) на витрати подорожні (час од часу приходиться їздити до Львова, таборів і ін.), поштові, канцелярійні (необхідно виготовити печатки Музею), на матеріали для упорядкування пам'яток (палітурне приладдя), фотографічне приладдя, упаковку пам'яток та інші витрати.

За все, чим зможете допомогти, Музей-Архів згори складає Вам найщирішу подяку.

Кустос Музею-Архіву

[М. Обідний]

ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 131–133 зв. Копія. Машинопис.

№ 4

ЛИСТ ЧЛЕНА УГК У ЧСР Д. ІСАЄВИЧА³⁰ ДО М. ОБІДНОГО У СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕВЕЗЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВНИХ ЗБІРОК У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНУ

10 липня 1923 р., м. Прага

Високошановний Пане,

Я не маю чести знати Вас персонально, але багато чув про Вас, а зараз маю доручення Управи УГК в Празі ввійти з Вами в зносини, як управитель «Організаційного відділу», на обов'язку котрого лежить підтримувати «закордонні» зносини.

Вашого листа мені показував Ничипір Якович Григорієв³¹ і прохав повідомити про справу перевозки ваших колекцій. Крім того, я цю справу знаю й з того, що вона вже обговорювалась в нас на засіданні, де я був присутній. Справою перевозки музею Управа прохає Вас зайнятися негайно.

Перш за все зараз є можливість перевозити музей частками. До нас мусять виїхати прийняті до Інституту³² до 30 чоловік. Отже, Управа Вас прохала б доручити кожному з від'їжджаючих студентів певні час-

тини матеріалів, скільки він міг би взяти. Зі свого боку УГ Комітет кожному, хто з них візьметься перевезти речі зобов'язується виплатити вартість перевезки і залізничного квитка від Кракова до Праги. Далі для організації цієї справи Управа рекомендує Вам і прохала б порозумітися з паном Кабачковим³³, запрошеним на лектора в наш Інститут. З свого боку Управа прохала б його порозумітися з Вами щодо організації перевезки і допомогти Вам у цій справі.

Музей має бути під керівництвом тих, на нашу думку, хто входить вже в склад його Комітету, але УГК залишає за собою право надіслати до Комітету Музею-Архіву свого представника. Таким чином «нерухомість чи рухомість Музею» буде в безпосередній діяльності (залежності – *М. П.*) не від наших чинників, а від тих, хто й зараз стоїть на чолі цієї установи. Звичайно, те що зауважують про «москвофільські впливи», є велика нісенітниця по відношенню до Музею, бо перш за все тут є також досить сильні й українські впливи, які виявляються дуже реально, як Ви самі знаєте. Во всякому разі, по мимо всього, в країні, де конституція, хоч і дрібнобуржуазна, не є мертвим словом, легше боротися зо всіма неправдами, ніж там, де панує гніт і насильство і все залежить часто від доброї волі, уміння й енергії керівників.

Коли б однак Вам не вдалося перевезти всього, то розуміється буде добре перевезти хоч частину, хоч один з музеїв.

Все, що Вам потрібно, буде залагоджено. Аванс на перевезку незабаром Вам вислано: кошти на перевезу УГК вже асигнував.

Щодо адресів студентів, котрі від'їжджають до країни, то вони будуть також цими днями Вам надіслані.

Бажаючи успіху, з пошаною

Дм[итро] Ісаєвич

Р. С. Листи Ви можете пересилати і на моє ім'я. Вони негайно будуть докладатися управі.

Д[митро] І[саєвич]

ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 2, арк. 144–145. Автограф.

¹ *Український громадський комітет (УГК) в ЧСР* – громадська і допомогова установа, заснована влітку 1921 р. у Празі з ініціативи М. Шаповала за фінансової підтримки чехословацького уряду. УГК був співзасновником низки освітніх та культурних закладів, у тому числі Української господарської академії у Подебрадах (1922), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923), Українського національного музею-архіву (1923). Головою УГК був М. Шаповал, активними членами – Н. Григорієв, О. Мицюк, М. Галаган. Ліквідований у серпні 1925 р.

² *Музей війни і революції* (1914–1917) засновано у травні 1917 р. у Києві при культурно-освітній комісії Всеукраїнської ради військових депутатів. До його зібрання надійшли документи всеукраїнських військових з'їздів, виборів до українських та російських установчих зборів, архіви періоду Першої світової війни тощо.

³ *Державний військово-історичний музей* створено у Києві навесні 1918 р. в результаті об'єднання Музею війни і революції 1914–1917 рр. та Військово-історично-

го музею Київського відділу Російського воєнно-історичного товариства (останній відкрився у грудні 1910 р.). Директор – О. Благодір, віце-директор – М. Обідний. Діяльність музею полягала у збиранні і упорядкуванні документів з історії Першої світової війни та революції, а також охороні пам'яток старовини, рятуванні місцевих архівів та колекцій.

⁴ Йдеться про *Київський відділ Російського воєнно-історичного товариства*, заснований у жовтні 1908 р. з метою здійснення досліджень у галузі воєнної історії, сприяння упорядкуванню і вивченню архівів, проведенню археологічних розкопок, збереженню та охороні історичних пам'яток.

⁵ ...серед яких чимало унікальних документів.

⁶ Опинилися.

⁷ *Левицький Модест* (1866–1932) – український громадський і культурний діяч, письменник, педагог, лікар. Закінчив історико-філологічний та медичний факультети Університету св. Володимира у Києві. У 1919 р. очолював Дипломатичну місію УНР у Греції, згодом перебував разом з Урядом УНР у Тарнові (Польща). У 1922 р. переїхав у Чехословаччину, де викладав в Українській господарській академії у Подєбрадах. Наприкінці 1920-х рр. повернувся в Україну (до Луцька).

⁸ ...відпарувати справу перевозки... – відстояти справу перевезення.

⁹ Йдеться про *Польський музей у Ратперсвілі (Швейцарія)*, заснований польськими емігрантами після поразки повстання 1863 р. як культурний та музейно-архівний осередок за кордоном.

¹⁰ *Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР)* виникла у квітні 1917 р. в результаті об'єднання окремих гуртків та груп есерів, які існували з 1905 р. До керівництва УПСР входили М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шраг, О. Севрюк та ін.; з партією тісно співпрацював М. Грушевський. Представники УПСР входили до складу Української Центральної Ради, за Директорії УНР – до складу урядів В. Чеховського, Б. Мартоса, І. Мазепи. Наприкінці 1919 р. частина членів УПСР емігрувала в Чехословаччину (М. Шаповал, Н. Григорієв), де відстоювала принцип «диктатури трудових мас». Окремі лідери УПСР (М. Грушевський, М. Чечель, М. Шраг, П. Христюк, Д. Ісаєвич) – заснували Закордонну делегацію УПСР у Відні, яка видавала періодичний орган «Борітеся – Поборете» (1920–1922). На початку 1921 р. УПСР в еміграції розкололася на: 1) Закордонну делегацію, «прорадянського» спрямування, 2) прайску, на чолі з М. Шаповалом та 3) Організаційний комітет УПСР за кордоном (М. Ковалевський, М. Залізник) у Відні. Після повернення у 1924 р. Закордонної делегації УПСР до радянської України та смерті М. Шаповала (1932) відбулося об'єднання розрізнених організацій навколо ЦК УПСР у Празі.

¹¹ *Ейхельман Отто* (1854–1943) – український громадсько-політичний діяч, вчений-правознавець. Професор та декан юридичного факультету Київського університету. У 1918 р. працював у міністерствах торгівлі і промисловості та закордонних справ. У період Директорії – товариш міністра закордонних справ, член конституційної комісії, автор проекту Конституції УНР. У 1922 р. емігрував у Чехословаччину, де був професором, деканом (1923–1924) правничого факультету Українського вільного університету в Празі. Автор фундаментальних наукових праць із державного та міжнародного права.

¹² Йдеться про *Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова* у Празі, відкритий 1923 р. заходами Українського громадського комітету за фінансової підтримки уряду ЧСР.

¹³ Площа св. Юра у Львові.

¹⁴ *Білецький Леонід* (1882–1955) – український літературознавець. Закінчив Київський університет (1913). У 1918–1920 рр. викладав у Кам'янець-Подільському державному університеті, 1921–1923 рр. – у Львівському таємному університеті.

Перший ректор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923–1926). У міжвоєнний період викладав в Українському вільному університеті в Празі та Українській господарській академії в Подєбрадах. Після Другої світової війни переїхав у Канаду, де працював в Осередку української культури і освіти у Вінніпезі, в 1950 обраний президентом Української вільної академії наук у Канаді.

¹⁵ *Нарбут Георгій* (1886–1920) – український художник-графік, автор українських державних знаків (банкнот і поштових марок). Розробив проекти Державного герба і печатки Української Держави. Один із засновників і ректор Української академії мистецтв.

¹⁶ *Бойчук Михайло* (1882–1937) – український художник. На кошти Наукового товариства ім. Шевченка та митрополита А. Шептицького навчався у Віденській академії мистецтв; згодом продовжив освіту у Кракові, Мюнхені, Парижі. Лідер групи «бойчукістів», один із засновників монументального мистецтва України ХХ ст. Заарештований органами НКВС у листопаді 1936 р., розстріляний у липні 1937 р. у Києві.

¹⁷ *Середа Антон* (1890–1961) – український художник-графік. Автор поштових марок УНР номіналом у 10 і 20 шагів (1918). У книжковій графіці розвивав орнаментальні мотиви і шрифти Г. Нарбута.

¹⁸ *Ждаха Амвросій* (1855–1927) – український художник-графік, ілюстратор. Автор ескізів українських історичних костюмів та народного одягу для театральних вистав М. Кропивницького та М. Старицького, ілюстрацій до видання українських народних пісень, ініційованого М. Лисенком. Першим серед українських митців розпочав у 1893 р. працю над комплексним художнім оформленням видання «Кобзаря» Т. Шевченка.

¹⁹ *Красицький Фотій* (1873–1944) – український художник, графік. Викладав у Київському художньому училищі (1912–1920) та Київському художньому інституті (1927–1939, з перервами). Автор портретів М. Старицького, Лесі Українки, І. Франка, М. Садовського, А. Ждахи, Д. Яворницького, тематичних картин та пейзажів.

²⁰ Ймовірно йдеться про архів Української дипломатичної місії у Туреччині. Царгород – слов'янський переклад грецької назви Константинополя – Візантій («царський град», «царське місто»).

²¹ Закон про заснування Музею-архіву визволення України ухвалено Радою Республіки 1 вересня 1921 р. у Тарнові і того ж дня підписано Головою Директорії УНР С. Петлюрою. М. Обідний, наводячи у листі 1922 р. як дату заснування музею-архіву, ймовірно має на увазі, що засідання першої сесії Комітету МАВУ відбулося у Львові лише через півроку після прийняття закону про його заснування – 22–23 квітня 1922 р. У роботі сесії взяли участь представники від урядових установ, освітніх та наукових інституцій – С. Сірополко, В. Прокопович, О. Ейхельман, М. Кордуба, В. Дорошенко, І. Шендрик, Г. Довженко, М. Обідний, П. Сікора, П. Холодний. На ній було обрано президію Комітету МАВУ у складі проф. П. Холодного (голова), М. Кордуби (заступник голови) та М. Обідного (секретар); дирекцію Музею-архіву очолив В. Прокопович.

²² *Прокопович В'ячеслав* (1881–1942) – український політичний і державний діяч, історик. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. У січні – квітні 1918 р. – міністр освіти в уряді В. Голубовича. Голова Ради міністрів УНР у травні – листопаді 1920 р. Перебуваючи в еміграції у Польщі, продовжив активну політичну та культурну діяльність, стояв біля витоків заснування Музею-архіву визволення України, у квітні 1922 р. на засіданні Комітету МАВУ у Львові був обраний директором Музею-архіву. Один з найближчих сподвижників С. Петлюри, у 1924 р. разом з Головним отаманом переїхав у Францію, де у 1925–1940 рр. редагував часопис «Тризуб». Після вбивства у 1926 р. С. Петлюри очолював

еміграційний уряд УНР (1926–1939), ініціатор заснування Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі.

²³ *Шендрик Іван* (1879 – ?) – український культурний і громадський діяч, бібліограф, архівіст, професор львівських гімназій, член НТШ у Львові. Був керівником видавничого відділу Генерального штабу Армії УНР. Брав участь у заснуванні Музею-архіву визволення України; у 1922 р. був обраний заступником директора МАВУ.

²⁴ *Слісаренко (Слюсаренко) Федір* (1914–1943) – український філолог та історик, громадський діяч. Закінчив Петербурзький університет, брав участь у діяльності Петербурзької громади. З 1919 р. перебував в еміграції – спочатку у Відні, згодом – у Чехословаччині. У 1922 р. був обраний вченим секретарем Музею-архіву визволення України. Згодом брав участь у діяльності Музею визвольної боротьби у Празі, до фондів якого передав на зберігання окремі документи.

²⁵ *Холодний Петро* (1876–1930) – український громадсько-політичний і культурний діяч, художник. Закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Київського університету. Викладав у Київському політехнічному інституті. Член Товариства українських поступовців, Української партії соціалістів-федералістів. У 1917 р. був обраний членом Української Центральної Ради. У період Директорії (грудень 1918 – 1919 рр.) – товариш міністра народної освіти. У 1921 р. переїхав до Львова. У 1922–1923 рр. був головою управи Комітету Музею-архіву визволення України. Автор картин на історичні, релігійні, фольклорні теми, портретів українських діячів (А. Ніковського, В. Самійленка, о. Й. Сліпого, М. Обідного, М. Омеляновича-Павленка, В. Сінклера, Ю. Гютюнника, М. Юнакова та ін.). Помер у Варшаві.

²⁶ *Кордуба Мирон* (1876–1947) – український історик, публіцист, громадський діяч. Навчався у Львівському університеті. У 1898 р. одержав у Віденському університеті ступінь доктора філософії. Член НТШ у Львові. Після проголошення 1 листопада 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки був призначений консулом ЗУНР у Відні, де був також редактором «Республіки» – офіційного урядового друкованого органу. У 1920 р. повернувся до Львова, де продовжував активну діяльність у НТШ та викладав історію в Академічній гімназії. У 1922 р. був обраний заступником голови управи Комітету МАВУ.

²⁷ *Провізорично* – тут: тимчасово.

²⁸ Йдеться про перелік пам'яток української старовини, що сильно постраждали, зазнали руйнування (внаслідок військових подій та переміщень). Термін «мартирологія» (з лат. martirium – страждання, logos – вчення) означає вивчення мартирологів – переліків та описів життя і страждань християнських мучеників.

²⁹ *Уланівський Йосип* – хорунжий Армії УНР. У період інтернування армії у польських таборих, з липня 1921 р. до червня 1922 р. працював архіваріусом-діловодом Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові, згодом посада була ліквідована внаслідок скорочення штатів.

³⁰ *Ісаєвич Дмитро* (1889–1973) – український громадсько-політичний діяч, журналіст. Навчався у Житомирській духовній семінарії, Петербурзькому політехнічному інституті. Один із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, входив до ЦК УПСР. Член Української Центральної Ради. Перебував у складі української делегації на Паризькій мирній конференції (1919–1920). Згодом емігрував у Чехословаччину, де брав участь у діяльності закордонного представництва УПСР, працював в Українському інституті громадознавства в Празі. У 1930 р. повернувся на Волинь. Батько українського історика, академіка НАН України Я. Ісаєвича.

³¹ *Григорій Ничипір* (1883–1953) – український громадсько-політичний діяч, публіцист, педагог. З 1917 р. – активний діяч УПСР, член Української Центральної Ради. У 1918 р. міністр освіти в уряді В. Голубовича. У 1919 р. – член Трудового конгресу, керівник пресової служби Армії УНР. У листопаді 1920 р. разом з урядом

УНР емігрував у Польщу. У 1921 р. переїхав у Чехословаччину. Відіграв важливу роль у заснуванні та діяльності Українського національного музею-архіву, будучи його директором у 1923–1930 рр. (з короткою перервою у 1925 р., коли цю посаду займав М. Галаган). У 1938 р. переїхав у США.

³² Йдеться про Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі.

³³ *Кабачков Іван* (1874 – ?) – український економіст і правник. Державний контролер (керівник ресорту) УНР в урядах Б. Мартоса, І. Мазепи, В. Прокоповича (квітень 1919 – жовтень 1920 рр.). Наприкінці 1920 р. емігрував спочатку у Польщу, згодом – у Чехословаччину, де викладав в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

УДК 930.253(477-25)“1860”

Наталія Хльобас

ЗВІТНІ ДОКУМЕНТИ В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА

У публікації проаналізовано три основні звіти Київського університету 60-х років XIX ст. і надруковано один із них – «Звіт про лекції, прочитані в Університеті св. Володимира упродовж 2-го півріччя 1862–1863 навчального року».

Ключові слова: Університет святого Володимира, звіти, 60-ті роки XIX ст.

В публикации сделан анализ трех основных отчетов Киевского университета 60-х годов XIX в. и напечатан один из них – «Отчет о лекциях, прочитанных в Университете св. Владимира на протяжении 2-го полугодия 1862–1863 учебного года».

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, отчеты, 60-е годы XIX в.

In the publication three basic reports of the Kiev University of the 60s of the XIX century are analyzed and one of them is printed – «Report on the lectures...»

Key words: St. Volodymyr University, reports, the 60s of the XIX century.

Навчально-організаційна документація Університету святого Володимира – це значний масив архівних документів, який ілюструє організацію навчального процесу у цьому навчальному закладі. Її вивчення допомагає детальніше дізнатися про систему вищої освіти в дореволюційний час. Досліджуючи архівні документи університету, що зберігаються у фонді № 16 Державного архіву міста Києва, можна зробити висновок, що одна з основних їх функцій – це чітке планування та контроль за виконанням навчально-організаційної роботи, що відображено у звітах.

Підсумки роботи університету висвітлювались у щорічних звітах, що охоплювали всі сфери діяльності вищого навчального закладу. Форма звіту затверджувалась Міністром народної освіти та публікувалась у журналі міністерства¹. Повні версії таких звітів іноді публікувались у журналі «Университетские известия». Щорічно на урочистих заходах

© *Наталія Хльобас, 2011*